

« אהרן טופר

סיכום סוגיית הילך

הקדמה

מאמר זה דן בסוגיית הילך (בבא מציעא ד, א). במאמר נתייחס לשתי השאלות הבאות:

i. מהי הגדרת הילך?

ii. מתי ובאילו תנאים אומרים הילך?

נראה שקיימים למעשה שני הסברים עיקריים לשאלה מהי הגדרת הילך ורוב הראשונים והאחרונים מתחלקים לפי שני ההסברים הללו. במאמר נסקור מספר שיטות ראשונים ואחרונים בנוגע לסוגיה.

א. הגמרא

דאמר ר' חייא מנה לי בידך והלה אומר אין לך בידי אלא נ' זוז והילך חייב מאי טעמא הילך נמי כמודה מקצת הטענה דמי ותנא תונא שנים אוחזין בטלית והא הכא כיון דתפיס [אנן סהדי דמאי דתפיס] הילך הוא וקתני ישבע. ורב ששת אמר הילך פטור מ"ט כיון דאמר ליה הילך הני זוזי דקא מודי בגוייהו כמאן דנקיט להו מלוה דמי, באינך חמישים הא לא מודי הלכך ליכא הודאת מקצת הטענה [...] סלעים, דינרין. מלוה אומר: חמש, ולוה אומר: שלש. רבי שמעון בן אלעזר אומר: הואיל והודה מקצת הטענה – ישבע, רבי עקיבא אומר: אינו אלא כמשיב אבידה, ופטור. קתני מיהת רבי שמעון בן אלעזר אומר: הואיל והודה מקצת הטענה – ישבע. טעמא – דאמר שלש, הא שתיים – פטור, והאי שטר דקמודי ביה – הילך הוא, ושמע מינה: הילך פטור!

בבא מציעא ד, ב

מהלך הגמרא:

ר' חייא מלמד אותנו את מקרה "הילך" – אדם טוען מחברו מנה וחברו מודה בחמישים, אך מוסיף עם הודאתו¹ "הילך" – ר' חייא אומר שאדם כזה הוא למעשה מודה במקצת הטענה ולכן חייב בשבועה. רב ששת לעומתו מסביר שכיוון שהנטען אמר הילך, הרי שאותם חמישים כאילו כבר נלקחו על ידי המלווה, ולכן מדובר רק על תביעה של החמישים האחרים שבהם הנטען כופר בכול. לכן הוא פטור משבועה.

בהמשך, הגמרא מנסה לשפוך אור נוסף על עניין הילך ממחלוקת תנאים בין רבי שמעון בן אלעזר לרבי עקיבא. מדובר במקרה שכתוב בשטר הלוואה שהמלווה הלווה "סלעים" או "דינרים" אך לא כתוב מהו סכום הלוואה. המלווה טוען שהלוואה היתה של חמישה ואילו הלווה טוען שהלוואה היתה רק של שלושה. רבי שמעון בן אלעזר אומר – בכך שהלווה מודה בשלושה מתוך החמישה של המלווה טוען הוא טענת מודה במקצת ועליו להשבע. לעומתו אומר רבי עקיבא – מכיוון שסתם ריבוי נחשב כשניים (המינימום ההכרחי להגדרת "סלעים" הוא שני סלעים), הלווה יכול היה לטעון שניים ולהסתפק בכך, ולפיכך המטבע הנוסף שהודה בו נחשב כהשבת אבידה, וידוע שאין שבועה בהשבת אבידה.

1. להלן נברר במה הכוונה במושג הילך.

הגמרא מנסה ללמוד מכאן על הילך בהצעה הבאה: רבי שמעון בן אלעזר, שאומר שהסיבה שהנטען נשבע היא שהודה במקצת הטענה, מתכוון שדווקא בגלל שאמר שלושה נחשב מודה במקצת, אך אם היה אומר שניים היה פטור. אך שנים הרי מפורשים בשטר (באופן שהסברנו לעיל) ולכן הודאה בשניים מראה על מוכנות מיידית לשלם. מציעה הגמרא – מכאן שהשטר נחשב הילך ויוצא מכאן שרבי שמעון בן אלעזר סובר שהילך פטור משבועה.²

החלק הראשון של הגמרא:

צריך להסביר באיזה אופן מחשיבים את החמישים עליהם אמר הנטען הילך כאילו כבר נלקחו, ובאילו תנאים אפשר לטעון כך.

קיימים למעשה שני הסברים עיקריים בביאור הסיבה שהנטען הילך פטור.

מסלול מנהלי: הילך פירושו שהנטען אומר שבאפשרותו להחזיר את הכסף באופן מידי. מכאן היסוד לשיטה זו – אם אדם יכול להחזיר את החוב באופן מידי, אין כל טעם לבית הדין לדון בעניין של מה שהוא יכול להחזיר באופן כזה, לא על כך מתנהל דיון. לכן, אפשר להסתכל על החוב באופן מפוצל – את מה שאפשר להחזיר מיד מוחקים מהדיון, ואם הנטען כופר בחלק השני הרי שמבחינת בית הדין מדובר בכפירה בכל הטענה העומדת לדיון. נכנה את ההסבר הזה "ההסבר המנהלי".

מסלול בעלותי: הילך פירושו שהנטען אומר שהכסף (או החפץ)³ שנתבע ממנו נשאר במקום בו היה, וכלל לא יצא מבעלותו של הטוען. היסוד בשיטה זו – אם החמישים בהם הנטען מודה עומדים בעינם וכלל לא יצאו מרשות הטוען, הרי שלמעשה הנטען אינו מודה בדבר, אלא רק מצביע על המיקום של מה שנתבע ממנו, ובחמישים הנותרים הנטען כופר לגמרי. בשיטה זו יוצא שמה שנתבע כלל לא יצא מבעלות הטוען ולכן אין מדובר בהודאה כלל. נכנה את ההסבר הזה "ההסבר הבעלותי".

ב. שיטות ראשונים

נתבונן כעת בהסברי הראשונים והאחרונים במחלוקת ר' חייא ורב ששת:

1. שיטת רש"י

רש"י מפרש כך: **והילך**. לא הוצאתים והן שלך בכ"מ שהם" (בכא מציעא ד, א, ד"ה 'הילך'). לפי רש"י יוצא שהנטען אומר לטוען שהוא כלל לא הוציא את כספו, ולכן הכספים עדיין בבעלות הטוען. הסברו של רש"י מתייחס לבעלות על הדבר שבמחלוקת:⁴ אם מתברר שהנטען כלל לא הוציא את הכסף, ייתכן שמחדש רש"י שהנטען יכול לטעון שהכסף נשאר ברשות הטוען (המלווה). אם כך, אין כאן הודאה במקצת חוב, אלא פשוט הפניית הבעלים למקום שכספו נמצא.⁵

לגבי השאלה מתי אומרים הילך, נראה שרש"י סובר שאפשר לומר הילך כאשר לא נעשה שימוש כלל במושא הטענה. רש"י הולך בכיוון הבעלותי שהגדרנו לעיל.

נראה שהסברו של רש"י תקף ועומד גם במקרה של הלואה וגם במקרה של פקדון – בפקדון הנטען אומר שהדברים כלל לא יצאו מבעלות המפקיד ולכן אין לראות אותם כחלק מהטענה, שהרי הוא רק מצביע על מקומו של הפקדון, אך אינו מודה בטענה משפטית. הצד המחודש יותר בהסברו של רש"י הוא שגם בהלוואה אפשר לטעון הילך – אם הנטען לא השתמש בכסף, הרי שהכסף נשאר בבעלות הטוען (המלווה) וכמו בפקדון הנטען יכול לומר שכלל לא הודה בטענה משפטית.

2. ויעוין רש"י ד"ה 'טעמא דאמר שלוש' על אתר, על הקשר בין השטר להילך.

3. ייתכן שמדובר במנה של הלואה וייתכן שמדובר במנה של פקדון. להלן נראה את החילוקים השונים.

4. נראה כי דעה כזו מופיעה בתוספות רא"ש – כפי שנראה להלן.

5. אולי דומה יותר למשיב אבידה. ועיין הערה 6 להלן שדעת רש"י היא שכל עוד לא הוצאה ההלוואה היא בבעלות המלווה.

2. שיטת הר"ן

הר"ן פותח בקושיה על הסברו של רש"י: לפי הסבר רש"י הילך רלוונטי למעשה רק בפקדון, שהרי אנו רואים במסכת קידושין שמלווה גם אם לא בזבז, הוא בבעלות⁶ הלווה. ואם כך, גם אם הלווה לא עשה שימוש בכסף ההלוואה, קשה להגיד על כסף של הלוואה שהוא נשאר בבעלות המלווה, ולכן הילך יכול להיות רלוונטי רק במקרה של פקדון, שבו הכסף לא באמת יוצא מרשות המפקיד כל עוד לא נעשה בו שימוש. לכן, מסביר הר"ן בשם הגאונים: הילך הוא הבאת הכסף או הפקדון באופן המזומן להחזרה מיידית.

...דכל שהן בידו והוא מזומן לתת לתובע, הוה ליה הילך ופטור בין שהן אותן מעות בעצמם שהלוה לו או מעות אחרים, דכמי שנתנם לו כבר דמי. חידושי הר"ן, בבא מציעא ד, א, ד"ה 'והילך'

יש שתי אפשרויות שונות להבנת דברי הר"ן.

האפשרות הראשונה: הר"ן מגדיר הילך כטענה מנהלית לגבי הדיון בבית דין. כאשר מגיע האדם ויש בידו להחזיר את מה שחייב תכף ומיד, מבחינת בית הדין הוא כמו אדם שכבר החזיר את חובו "דמי שנתנם לו כבר דמי" – אין כל טעם להשביע אותו על מה שהוא כבר מחזיר, וזה מבאר את שיטת רב ששת שבמקרה זה פטור – שהרי יש כאן באמת שני דיונים שונים כי על מה שהאדם מוכן להחזיר, בית הדין אינו מתערב.

האפשרות השנייה: אפשרות זו עולה מתוך לשון הר"ן "דמי שנתנם לו כבר דמי". ייתכן שמשמע מדברים אלו שמדובר בשאלה של בעלות, לא שאלה מנהלית. אם כך, הר"ן מגדיר הילך דווקא באופן הבעלותי שהגדרנו לעיל, ולא המנהלי. באפשרות זו יוצא שכאשר הלווה מגיע לבית הדין ומביא איתו כסף, גם אם לא מדובר באותו כסף, מתברר למפרע כאילו הלווה בעצם כבר נתן למלווה את הכסף הזה והוא בעצם בבעלותו של המלווה.⁷

3. שיטת תוספות הרא"ש

אנו רואים שהרא"ש החזיק לפניו שתי גרסאות שונות בעניין. אומר הרא"ש:

בספרים דגרסי מלוה אע"ג דלהוצאה ניתנה כיון שמונחין בעין כמאן דנקיט להו קודם שהודה וכמי שלא הודה שום דבר דמי
תוספות הרא"ש, בבא מציעא ד, א, ד"ה 'ורב ששת אמר'

אנו רואים שהרא"ש מגדיר הילך ככיוון הבעלותי שהגדרנו.

ההסבר הראשון של הרא"ש הוא לפי הגרסאות בהן כתוב במפורש שמדובר בהלוואה ("כמאן דנקיט להו מלוה"). שם מסביר הרא"ש שהמקרה שבו הילך פוטר משבועה הוא כאשר הכסף מונח במקומו, ולכן הכסף נחשב כאילו הוא עדיין בבעלות המלווה. אם כך, הלווה לא הודה בדבר, אלא רק

6. רש"י עונה על קושיה זו במסכת קידושין: "להוצאה ניתנה – הלוה רשאי להוציאה בהוצאה ואינו חייב להעמידה בעסקא שתהא מצויה בכל עת שיתבענו וכיון דלהוצאה ניתנה הוה לה כי דידה ולא יהיב לה מידי" (מז, א, ד"ה 'להוצאה ניתנה'). ברור שרש"י מגדיר מלווה בצורה שונה – המלווה עדיין בבעלות המלווה אך ללווה יש רשות להשתמש בכסף בכל שעה.
7. דברים אלה אינם פשוטים – שהרי יש לבאר כיצד אפשר שכסף חדש הוא בבעלות המלווה רטרואקטיבית? ושאלה זו באה על פתרונה לפי התוספות בסוגיה בחולין קלא, א, אך הביאור המלא חורג מענייננו.

הפנה למקום הימצאות הכסף, ואם לא הייתה הודאה אלא רק הפניה, אי אפשר לחייבו בשבועה של מודה במקצת הטענה. ההסבר השני של הרא"ש מתייחס לגרסה בה לא כתוב במפורש שמדובר בהלוואה. שם כמובן יותר קל להסביר את אותו הסבר – הרא"ש מסביר שמדובר בפקדון ואם כך, הפקדון באמת ברשות המפקיד כל הזמן (כל עוד שהפקדון קיים). אם כך, מסביר הרא"ש, השומר לא הודה בדבר, ואין על מה להשביע אותו.

4. שיטת המאירי:

המאירי מביא שני הסברים להילך – הסבר מנהלי והסבר פסיכולוגי (שאותו לא מצאנו במקומות אחרים):

...פטור הוא משבועת מודה מקצת הטענה שאותם חמישים הרי הן כמי שבאו ליד מלוה ואינם בכלל הטענה ונמצא שאין הטענה אלא בחמישים שכפר ונמצא שכופר בכל הטענה.

בית הבחירה, בבא מציעא ד, א, ד"ה 'מנה לי בידך'

זהו ההסבר המנהלי – מכיוון שהנטען אמר הילך, הרי שהדיון עוסק רק בחמישים הנותרים ובהם הוא כופר הכל.

ויש מפרשים הטעם שמכיון שהוא מזמן עכשיו ליתן לו המקצת אינו מתירא שלא יאריכנו מן השאר ואין כאן טעם אשתמוטי הוא דמשתמיט.

שם

לפי סברה זו הסיבה שהילך פטור משבועה היא בגלל סברה פסיכולוגית הנוגעת לנטען. מכיוון שהנטען יודע שיש לו חמישים שהוא יכול להחזיר מיד (או שלא השתמש או שיש לו חמישים אחרים) הרי שהוא לא יחשוש להודות בכל החוב, מחשש שהטוען ידרוש מיד את כספו חזרה. מדובר במעין מגו – מכיוון שהוא מפגין רצינות בכך שיש לו חמישים להחזיר מידי, הוא אינו חושש לבקש הארכה לגבי שאר הכסף אם הוא צריך. ומכיוון שאנו מניחים שאם היה חייב עוד כסף שלא יכול היה להחזיר הוא היה מבקש הארכה – מתוך כך שלא ביקש אנו מניחים שהוא באמת לא חייב ולא שהוא מנסה להתחמק מלשלם.

שני ההסברים של המאירי מבארים מה ההגיון מאחורי הקביעה שהילך פוטר משבועה, אך עוד צריך לברר את הגדר של הילך לפי המאירי – האם צריך שיהיה דווקא אותו כסף או שמספיק שהכסף יהיה זמין?

"הילך זה פרשו בו רבים שהוא מוסרו עכשיו ומ"מ חכמי הצרפתים פרשו אע"פ שאינו נותנם לו עכשיו אלא שאומר לו לא הוצאתים והם שלך בכל מקום שהן...ומ"מ דווקא כל שהיא במקום שאם ירצה הלה לומר הביאהו לי לא יהא שום דבר המעכב הא כל שיש עיכוב בהבאתו אין זה הילך" המאירי מצטט קודם את המסורת הצרפתית⁸ שסוברת שמדובר בעניין של בעלות – כל עוד שהחפץ או הכסף המקוריים נשארו אפשר לטעון הילך. המאירי דוחה את ההבנה הזו וקובע שהילך הוא כאשר אין דבר המעכב את החזרת החוב באופן מידי – אם הנטען יכול להחזיר את החוב מיידית הוא יכול לטעון הילך. אנו רואים גם כאן שהמאירי סובר את שמדובר בעניין מנהלי ולא בעלותי – אם אפשר

8. ואכן הראינו בשיטה זו את רש"י ואת הרא"ש.

לשלם את הכסף תיכף ומיד הרי שאין לבית הדין סיבה לדון במקרה, ואם כך על חמישים זוז אין דיון ועל חמישים אחרים הנטען כופר בכל.⁹

ב. שיטות אחרונים:

1. שיטת הפני יהושע:

הפני יהושע מביא את דעתו לפי שיטתו של רש"י. הפנ"י אומר שפירושו של רש"י "הילך, לא הוצאתים והם של בכל מקום שהם", הוא ודווקא הוא המקרה של המחלוקת בין רבי חייא ורב ששת. רבי חייא אינו מחשיב את הנטען ככופר הכל, מכיוון שגם אחרי שהוא אומר שהוא לווה כסף אך כלל לא עשה בו שימוש והכסף עומד בעינו, בית הדין צריך לכלל הפחות לכתוב את הודאתו כדי למנוע ממנו אפשרות לטעון אח"כ שפרע. מכוח סברה זו, גם רבי חייא יסכים שאם הנטען נותן את הכסף בפני בית הדין הוא יפטר משבועה, שכבר אין צורך שבית הדין יתערב. רש"י מסביר את מחלוקת הילך דווקא במקרה של בעלות אך לא של כסף מזומן, כי כך רבי חייא ורב ששת חולקים. רב ששת סובר שגם כך הוא פטור, אך אפילו רבי חייא יודה שהוא פטור אם בית הדין לא התערב כלל. כלומר, שורש המחלוקת בין רבי חייא לרב ששת הוא מה גורם לחיוב השבועה. רבי חייא סובר שכדי שיהיה אפשר לומר שבית הדין כלל לא התערב ועל כן אפשר להתעלם מהודאת הנטען על חלק מהטענה, צריך שבית הדין באמת לא יתערב כלל וכלל, וזה שייך רק במקרה שהנטען מוציא כסף ומשלם בו במקום. לעומתו רב ששת סובר שכדי שיהיה אפשר לומר שבית הדין התערב וכבר אי אפשר להתעלם מהודאת הנטען על חלק מהטענה צריך שבית הדין יזדקק להודאת הנטען, אך אם מדובר בסה"כ בהתערבות פרוצדוראלית של כתיבת הודאת הנטען, שהרי בית הדין לא נדרשים לעשות יותר מכך מכיוון שהנטען הוא בעל אמצעים ומוכן לשלם, לא מדובר בהתערבות שאינה מאפשרת לטעון שבית הדין מחלק את אמירת הנטען לשנים: הודאה בכל טענה אחת (שכבר מוגמרת שהרי בית הדין קיבל את ההודאה, כתב שטר ולא נזקק לדבר מעבר לזה) וכפירה בכל טענה אחרת.

2. שיטת קצות החושן:

כתוב בשו"ע:

תבעו מאתים, והודה לו במנה, והוא בענין שלא היה יכול לכפור באותו מנה, כגון שאותו מנה הוא מעשה בית דין, לא מקרי הודאה במקצת.

חושן משפט פז, ב

קצוה"ח מביא את דברי 'בדק הבית':

כתב בדק הבית [...] לפי מה שפסקתי כדברי האומרים דלא מיקרי הילך אלא כשנותנו בב"ד מיד [...] מכל שכן דבנדון זה לא הו"ל הילך, אבל מטעם אחר יש לקיים דין זה, דלא מיקרי מודה במקצת אלא כשמודה בדבר שיכול לכפור אבל בדבר שאינו יכול לכפור לא מקרי מודה.

שם ס"ק ה

'בדק הבית' בא לישב את מה שפסק בעניין הילך עם פסיקה זו של השו"ע. 'בדק הבית' פסק בעניין הילך כדעת הסוברים שאפשר לומר הילך רק כשהכסף מזומן להחזר מידי, ואין זה מספיק שיכול

9. כאן מדובר בסברה המנהלית של המאירי, אך כמובן שגם לפי הסברה הפסיכולוגית שאין לנטען סיבה לשקר, קיימת אותה דרישה שהוא יהיה מסוגל לשלם חמישים מיד – על מנת לבנות את האמון שיאפשר לו לקבל דחייה לפרעון אם יצטרך.

להחזיר את הכסף באופן עקרוני (למשל שלא השתמש והכסף בביתו). בסעיף ב בשו"ע לעיל כתוב שאדם שהודה (לכאורה באופן עקרוני, גם אם אין לו את הכסף זמין) במנה מתוך מאתיים, אינו נחשב מודה במקצת – כלומר, פטור מהשבועה. וזהו הדין אם היה אומר הילך, על אף שאין לו את הכסף זמין. לכן, בדק הבית בא להסביר כיצד הנטען שהודה במנה אינו פטור משבועה, אך לא מצד הילך.

מסביר 'בדק הבית' שהמקרה בסעיף ב הוא בדווקא – אדם שהוא במעשה בית דין אינו נחשב מודה במקצת. מחדש 'בדק הבית' שמודה במקצת הוא כאשר אדם מודה בדבר שיכול היה לכפור בו, אך אם הודה במעשה בית דין,¹⁰ שממילא לא יכול היה לכפור אינו נחשב כלל מודה במקצת ופטור משבועת מודה במקצת ולא בגלל שיש לו דין של הילך.

קצוה"ח מעמת את דברי בדק הבית עם סוגייתנו (חלקה השני – מחלוקת רבי שמעון בן אלעזר ורבי עקיבא¹¹):

הגמרא בסוגייתנו לומדת שרבי שמעון בן אלעזר היה אומר שאם הודה רק בשנים (שיוצאים מהשטר) מדובר בהילך ופטור. כלומר, הודאה במה שהשטר מראה עליו הוא הילך להבנת הגמרא. אומר קצוה"ח:

ולפי מ"ש בדק הבית אין הטעם משום הילך אלא משום דלא מיקרי מודה וא"כ מאי ענין הילך להא דשתיים פטור.

שם

כלומר, לשיטת 'בדק הבית' שהודאה במעשה בית דין, או בכל דבר שאי אפשר היה לכפור בו, כלל אינו נקרא מודה במקצת – הסיבה שרבי שמעון בן אלעזר יאמר שאם הודה בשנים פטור, לא קשורה להילך, אלא לכך שהדבר יוצא מן השטר והלווה לא יכול היה לכפור בשנים!

קצוה"ח מנסה ליישב את הגמרא עם דברי הבית יוסף שאומר דבר דומה לבדק הבית ועל פי זה ליישב את קושייתו: הב"י אומר שהילך שייך רק כאשר הנטען ממש נותן את הכסף בבית הדין, מכיוון שמודה במקצת הוא רק כאשר הנטען מתחייב על פי הודאתו (ולא שמודה במה שלא יכול היה לכפור בו ממילא). על כך מבאר קצוה"ח: "אבל אם אינו מודה אלא שנותן לו מתנה בב"ד בחמישים ודאי אין זה מודה במקצת, ומשו"ה הילך פטור כיון שנותנו בב"ד אינו צריך להודאתו דהא נותנו לו ואין זה הודאה לחייבו שבועה אלא היכא שצריך להודאה שלו." מחדש כאן קצוה"ח שהסיבה שהילך מועיל דווקא אם הנטען נותן את הכסף בבית הדין, ואז הוא לא נחשב מודה במקצת, הוא שההסתכלות היא כאילו מעניק מתנה. כלומר, אנו מתבוננים בנטען כאילו כפר בכל המנה, אך הציע להעניק חמישים זוז מתנה לטוען ואז ודאי לא שייך פה מודה במקצת וזהו הילך.

ולפי הסבר זה מסביר קצוה"ח את מחלוקת רבי חייא ורב ששת:

רבי חייא שאומר שהילך חייב סובר שכל מקרה שבו אדם מודה בו הוא חייב, גם אם בית הדין לא נזקק להודאתו, וכך גם מודה בטענה שלא יכול היה לכפור חייב – שסוף סוף הודה (וההסבר לעיל על נתינת מתנה מבאר רק את רב ששת – רבי חייא אינו מקבל את האפשרות לומר כך). רב ששת, שאת שיטתו ביארנו לעיל, סובר שמחייבים אדם רק איפה שבית הדין נזקק להודאתו – וכיוון שהנטען הביא את הכסף לבית הדין, בית הדין לא נזקק כלל להודאתו.

10. כלומר, הודה שכבר חויב מנה על ידי בית דין, ולא יכול היה לכפור שהרי בית הדין יודע שחייב אותו.
11. עיין בתחילת המאמר בגמרא הרלוונטית.